

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่ง ซึ่งอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่มนุษยชาติ โดยเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติให้มนุษย์ได้บริโภคใช้สอยและดำรงชีพ รวมทั้งช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ แต่ในสภาพปัจจุบันผลจากความกดดันของความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจกรรมการผลิตทางเศรษฐกิจและใช้เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอันเนื่องมาจากการเพิ่มจำนวนประชากร ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อใช้เป็นที่ทำกินอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้พื้นที่ป่าไม่มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยลดลงเฉลี่ยปีละ 1 ล้านไร่ (คณะอนุกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2538) สำหรับจังหวัดเชียงใหม่ก็เช่นเดียวกัน พื้นที่ป่าไม้ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2525 จังหวัดเชียงใหม่มีพื้นที่ป่าไม้รวม 16,702 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 83.1 ของพื้นที่จังหวัด ต่อมาในปี 2531 มีการสำรวจพบว่าป่าไม้ลดลงเหลือเพียง 15,204 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 75.6 ของพื้นที่จังหวัด และลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2534 และ 2536 พบว่าเหลือเพียง 14,741 และ 14,420 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นร้อยละ 73.3 และ 71.7 ของพื้นที่จังหวัด ตามลำดับ (กรมป่าไม้, 2538 อ้างใน กองประเมินผลและข้อมูล สำนักงาน กปร., 2540)

อำเภออมก๋อย เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ แต่เดิมพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาใหญ่น้อยสลับกันไป โดยกว่าร้อยละ 90 เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า มีชนกลุ่มน้อย โดยเฉพาะชาวกะเหรี่ยงอยู่อาศัยทำกินมากกว่าร้อยละ 50 แต่ในระยะหลังสภาพความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าอมก๋อยเริ่มสูญสลายลงเนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงยังชีพด้วยการทำไร่เลื่อนลอยได้ขยายพื้นที่ทำกินออกไป กอปรกับมีการรับจ้างตัดไม้และล่าสัตว์เพื่อนำเป็นอาหารและนำไปขายมากขึ้น ส่งผลให้ป่าอมก๋อยเสื่อมโทรมลง อย่างไรก็ตาม สภาพข้อเท็จจริงดังกล่าวได้ทรงทราบถึงสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรที่บ้านห้วยหล่อตุ๊ ตำบลแม่ต๋อน อำเภออมก๋อย เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2534 ระหว่างที่ประทับเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งบินผ่านผืนป่าอมก๋อย ทรงทอดพระเนตรเห็นความหนาแน่นสมบูรณ์ของป่าไม้ และทรงทราบว่าในผืนป่าอมก๋อยมีสัตว์ป่าหลายชนิด ทั้งมีราษฎรซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะยากจนอาศัยมานานแล้ว ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยต่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าและชีวิตสัตว์ป่า รวมถึงราษฎรที่อยู่อาศัย จึงพระราชทานพระราชดำริให้อนุรักษ์สภาพป่าและสัตว์ป่าในผืนป่าอมก๋อยให้รอดพ้น

จากการทำลายโดยไม่ทำความเดือดร้อนแก่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น และทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้จัดทำโครงการเพื่อดำเนินการอนุรักษ์สภาพป่าและสัตว์ป่า พร้อมทั้งช่วยเหลือราษฎรไปพร้อมกัน โดยให้มีการดำเนินการ 3 ประการ คือ

- 1) รักษาป่าที่สมบูรณ์ไม่ให้ถูกทำลาย
- 2) ฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายให้คืนสู่สภาพธรรมชาติ โดยให้มีทั้งป่าธรรมชาติ และป่าไม้ใช้สอย
- 3) พัฒนาคุณภาพชีวิตราษฎรให้ดีขึ้น ให้มีอาชีพและที่ทำกินเป็นหลักแหล่ง โดยไม่ให้ได้รับความเดือดร้อนเพื่อให้ “คน” กับ “ป่า” อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนในลักษณะ “บ้านเล็กในป่าใหญ่”

จากพระราชดำริในการอนุรักษ์สภาพป่าในเขตพื้นที่อำเภออมก๋อยดังกล่าว หน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กองทัพอากาศที่ 3 กรมป่าไม้ กรมชลประทาน สำนักงาน กปร. และจังหวัดเชียงใหม่ ได้ร่วมดำเนินงานสนองพระราชดำริโดยจัดทำ “โครงการอนุรักษ์สภาพป่าไม้บริเวณป่าสงวนแห่งชาติ ป่าอมก๋อย ยางเปียง แม่ตั้น อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่” หรือเรียกว่า “โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่” และได้พระราชทานพระราชดำริแนวทางการอนุรักษ์สภาพป่าไม้บริเวณป่าสงวนแห่งชาติ ป่าอมก๋อย ยางเปียง แม่ตั้น ในพื้นที่อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 1,437,500 ไร่ ให้คงสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ต่อไป (กองอำนวยการ โครงการอนุรักษ์สภาพป่าในพื้นที่อำเภออมก๋อย, 2542)

นอกจากนี้ ทรงมีพระราชดำริเพื่อเป็นแนวทางดำเนินงานเพิ่มเติมอีกหลายครั้ง ทั้งในด้านการอนุรักษ์สภาพป่าและทรัพยากรธรรมชาติ การจัดระเบียบชุมชนเพื่อการจัดตั้งถิ่นฐานถาวรในป่า และการพัฒนาอาชีพแก่ราษฎร

ในการดำเนินงานโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ที่ผ่านมา หน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องได้ส่งเสริมราษฎรในพื้นที่โครงการให้มีแหล่งอาหารไว้บริโภคในครัวเรือน ไม่ต้องซื้อหาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยให้การสนับสนุนพันธุ์พืชผักสวนครัว ไม้ผล พันธุ์สัตว์ ตลอดจนปุ๋ยหรืออาหารสัตว์ในเบื้องต้น ทั้งส่งเสริมให้เกิดกลุ่มอาชีพเสริมนอกภาคเกษตรกรรมอย่างครบวงจร รวมทั้งพิจารณาจัดตั้งกองทุนพัฒนาอาชีพขึ้นในหมู่บ้าน สนับสนุนให้ราษฎรมีที่ทำกินเป็นหลักแหล่งแน่นอน ตลอดจนปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ส่งเสริมให้ราษฎรเกิดอุดมการณ์ในการป้องกันรักษาป่า ปลูกต้นไม้ และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน จากผลการดำเนินงานดังกล่าวก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ราษฎรส่วนใหญ่ได้หยุดขยายพื้นที่ทำกิน ซึ่งส่งผลให้ยุติการบุกรุกป่า (สถานีพัฒนาป่าไม้บ้านห้วยปูลิง, 2546)

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจเกี่ยวกับบริบทของราษฎรที่อยู่ร่วมกับป่าว่า สามารถอยู่ร่วมกันในสภาพสังคมเศรษฐกิจแบบใด โดยมีวิธีการดำรงชีวิตตามแนวคิดคนอยู่ร่วมกับป่า ซึ่งคนอยู่ได้ ป่าอยู่รอดเป็นอย่างไร และเป็นกรณีนี้บ่งชี้ถึงความสำเร็จตามอุดมมุ่งหมายคนอยู่ร่วมกับป่า

ดังนั้นในการศึกษาคั้งนี้ ผู้ศึกษาต้องการศึกษาความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อยต่อการดำเนินงาน โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า และศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับผลกระทบต่อชุมชนด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ รวมทั้งวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน และผลกระทบต่อทรัพยากรในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย หลังจากที่ได้มีการดำเนินงานตามแนวพระราชดำริโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่แล้ว เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนการดำเนินงานที่มุ่งพัฒนาให้ “คน” อยู่กับ “ป่า” ได้อย่างยั่งยืน อีกทั้งสามารถนำไปเป็นรูปแบบการพัฒนาในพื้นที่อื่นซึ่งมีบริบทคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าของประเทศต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) เพื่อศึกษาความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อยต่อการดำเนินงานโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า
- 2) เพื่อศึกษาความคิดเห็นเกี่ยวกับผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ รวมทั้งวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตเนื้อหา

การศึกษาในคั้งนี้ มุ่งศึกษาความคิดเห็นของชุมชนในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อยที่มีต่อการดำเนินงานตามแนวพระราชดำริโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยศึกษาความคิดเห็นของชุมชนในด้านวิธีดำเนินงาน ผลการดำเนินงาน ผลสำเร็จ ความก้าวหน้าของกิจกรรมโครงการสนองพระราชดำริ ตลอดจนปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน รวมทั้งศึกษาผลกระทบของโครงการที่มีต่อชุมชนในด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ วิถีการดำรงชีวิตของชุมชน และผลกระทบต่อทรัพยากรในพื้นที่โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

1.3.2 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษาในการศึกษาคั้งนี้ ได้แก่ บ้านห้วยปูลิง และบ้านห้วยอีตู หมู่ที่ 3 ตำบลม่อนจอง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย ตามประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ เล่มที่ 100 ตอนที่ 135 เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2526

1.4 นิยามศัพท์ในการศึกษา

โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ หมายถึง โครงการตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่มีพระราชดำริให้อนุรักษ์สภาพป่าและสัตว์ป่าในผืนป่าอมก๋อย ให้รอดพ้นจากการทำลาย โดยไม่ทำความเดือดร้อนแก่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น การดำเนินการตามโครงการนี้ มีการดำเนินงาน 3 ประการ ได้แก่ การรักษาป่าที่สมบูรณ์มิให้ถูกทำลาย การฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลาย ให้คืนสู่สภาพธรรมชาติโดยให้มีทั้งป่าธรรมชาติและป่าไม้ใช้สอย และการพัฒนาคุณภาพชีวิตราษฎรให้ดีขึ้น ให้มีอาชีพและที่ทำกินเป็นหลักแหล่ง ไม่ให้ได้รับความเดือดร้อน ทั้งนี้เพื่อให้ “คน” กับ “ป่า” อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนในลักษณะ “บ้านเล็กในป่าใหญ่” ได้อย่างยั่งยืนต่อไป

การดำเนินงานของโครงการ หมายถึง กิจกรรมหรือกระบวนการตามแผนงานของโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ที่เกี่ยวกับวิธีดำเนินงาน ผลการดำเนินงาน ผลสำเร็จ ความก้าวหน้าของ กิจกรรมโครงการ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน

ชุมชน หมายถึง ชุมชนที่อาศัยในเขตบ้านห้วยปูลิง และบ้านห้วยอีตุ หมู่ที่ 3 ตำบลม่อนจอง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า หมายถึง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวไทยภูเขาเขาเผ่ากะเหรี่ยง ในเขตพื้นที่บ้านห้วยปูลิง และบ้านห้วยอีตุ หมู่ที่ 3 ตำบลม่อนจอง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ในด้านการไม่ตัดไม้ทำลายป่าและสัตว์ป่า การช่วยกันดูแลรักษาป่า การฟื้นฟูสภาพป่า และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างชาญฉลาด

ผลกระทบต่อชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนในพื้นที่โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ในด้านสังคม สภาพความเป็นอยู่ วิธีการดำรงชีวิตของชุมชน

ผลกระทบต่อทรัพยากร หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ในพื้นที่โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ อันเนื่องมาจากการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า รวมทั้งการฟื้นฟูสภาพป่า โดยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ องค์กรชุมชน ตลอดจนประชาชนบ้านห้วยปูลิง และบ้านห้วยอีตุ อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม สภาพความเป็นอยู่ และวิธีการดำรงชีวิตของชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ที่มีผลต่อระบบสังคม วิธีการดำรงชีวิตของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ รวมทั้งต่อระบบนิเวศวิทยาชุมชน ระบบสังคม เศรษฐกิจ อาชีพ รายได้ รวมทั้งการเรียนรู้ การปรับตัว ภูมิปัญญาที่มีการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น